

Захарчук А.С.

доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри правового
забезпечення безпеки бізнесу.

Київський національний торговельно-економічний університет,
Місто Київ

ІНСТИТУТ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасне (модерне, постіндустріальне) суспільство, підґрунтям якого виступає середній клас, характеризується різнобарвною соціальною структурою, а середній клас є основою громадянського суспільства. В той же час, економічним базисом громадянського суспільства виступає приватна власність. Інститут приватної власності конституюється як складова невідчужуваних природних прав людини, гарант свободи й рівності суб'єктів суспільних відносин. Цей механізм функціонує об'єктивно, незалежно від прагнень індивіда чи держави. Генеза ідеї власності пов'язана з історією людської цивілізації.

Дослідження інституту права приватної власності як категорії, що характеризує економічні та правові аспекти суспільних відносин, можна розглядати крізь призму історії, економіки, юриспруденції та інших соціальних наук. Сприйняття науковцями сутності інституту власності зумовлене взаємодією категорій "загальне" й "специфічне". Оперуючи поняттям "власність", науковці, що представляють різні галузі знань, по своєму визначають її зміст.

Інститут приватної власності, як складова невід'ємних прав людини, являє собою складний механізм відносин як публічно-правової, так, і приватно-правової сфер. Еволюція інституту приватної власності, що відображає процес інтегрованості індивіда в суспільство та, згодом, відокремлення від нього – процес поступовий і тривалий.

Античне суспільство сформувало в собі інститут приватної власності, який був імплементований в систему європейського права. В його основі лежить ідея свободи індивіда.

В архаїчних культурах майнові відносини асоціювались із колективом. Земля не лише належить групі осіб, але й спільно обробляється. Тому мотиви індивідуальної поведінки були зумовлені, як правило, неекономічними факторами - родинними, релігійними. Завершального вигляду проблема еволюції інституту приватної власності набуває в римському праві. У законах XII таблиць власність позначається терміном "dominium". В кінцевому підсумку, наприкінці II ст. до н. е. сформувалося право приватної власності, сутність якого відображена у дефініції – *plena in re potestas* – повна влада над предметом.

При феодалізмі не сформувалося поняття абсолютної приватної власності. Зміст феодальної форми власності полягає в тому, що держава, в образі монарха, виступає власником землі. Характерною рисою феодальної системи землеволодіння стало поєднання в феодальному праві політичних та економічних аспектів – права управління та права розпорядження землею, що знайшло своє відображення в терміні "dominium", запозиченого з латинської. Термін "власність" у феодальному суспільстві відображав не абсолютне, неподільне право на предмет, що мало місце в римському праві, а навпаки, обмежене, певним чином розпорошене.

Наприкінці XVIII століття стався революційний злам у загальносвітовому вимірі вчення про право. Раціоналістична традиція поступилась принципів історизму, тобто підходу до права як субстанції, що постійно змінюється в часі, перманентно, безперервно еволюціонує у вигляді права позитивного. Концептуального завершення протиріччя, пов'язане з взаємозв'язком природно – правової й позитивістської доктрин, полягає в тому, що гуманістичні, морально – етичні аспекти природного права стають складовою позитивного права, наповнюють його своєрідним морально – етичним змістом. Відповідно, право власності виконує моральну функцію. Вона полягає в тому, що інститут власності впливає на формування особливої ментальності суб'єкта - власника, направленої на бережливе й заощадливе ставлення до ресурсів і засобів виробництва. В свою чергу, він буде вимагати такої ж поведінки від інших. Моральна функція власності

зумовлена й релігійними аспектами. Зокрема в християнстві, серед протестантів, панує переконання в тому, що власність виступає не лише засобом елементарного накопичення майна, але й ознакою особливого ставлення Бога до індивіда.

Правова культура об'єднує в собі здобутки людства в галузі права. До них, насамперед, належить місце права в задоволенні потреб суб'єктів права. Цінності права, що є стрижнем правової культури, закладені в його регулятивній, охоронній та захисній функціях.

Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про права, свободи, обов'язки індивіда, способи та методи їх захисту та гарантії недоторканності індивіда, його сім'ї та власності.

Правова культура, як і взагалі культура, яку опанувала людина, проявляється не лише в знаннях особи, а передусім - в її діях.

Лише при поверховому ознайомленні з правом здається, що це досить просте суспільне явище. Більш ґрунтовне вивчення показує складність права та його визначальне значення в повсякденному житті людини.

Знання права розкриває можливості доцільного і раціонального використання правових цінностей для реалізації власних інтересів, задоволення потреб, що виникають у повсякденному житті людини. Знання права створює умови для активної соціальної, політичної, правової діяльності людини, що особливо важливо в умовах сучасного державотворення та створення цивілізованого правопорядку в Україні.

Процес становлення правової культури українського суспільства варто розглядати відповідно до факторів, що зумовили формування в українському суспільстві правової ідеології. Виходячи з історичних реалій державно – правового статусу України, їх можна класифікувати як внутрішні та зовнішні. До першої групи відносяться такі як національна та соціальна структура суспільства, рівень національної свідомості та національної психології, які дозволяють сприймати, переосмислювати та адаптувати до власних потреб передовий досвід, політико – правові ідеї національних груп, народів чи держав. Сюди варто віднести історичний досвід певної людської спільноти, осмислення й сприйняття його суспільною пам'яттю та вмінням використовувати в практиці державотворення.

Зовнішні фактори зумовлені прямим чи опосередкованим впливом на певну спільноту державно - правових структур, з якими ця спільнота взаємодіє. Йдеться про вплив законодавства Російської та Австро - Угорської імперій, до складу яких, в свій час, входили українські землі, на становлення правової культури українського суспільства.

Реалізація суспільного ідеалу в правосвідомості української спільноти знайшла своє відображення в домінуванні певного морального образу. Українська ментальність, пов'язана з реалізацією правової проблеми, знаходить своє відображення в таких поняттях як добро, справедливість. Досягнення поставленої мети передбачалось шляхом обмеження свободи індивіда. Тому західноєвропейська концепція прав і свобод, заснована на природно – правовій доктрині, не змогла реалізуватися в Україні. Як уявляється, з точки зору сьогодення, сприймаючи концепцію прав і свобод, сформовану західноєвропейською політико-правовою ідеологією, необхідно наповнювати ідеалами, що відображають особливості української ментальності.

Різкий поворот у доктринальних підходах українського суспільства щодо сутності права приватної власності стався в період революційних потрясінь 1917-1921 рр. На кінець 1917 року українське суспільство постало перед необхідністю вибору такого суспільного ідеалу, що дозволив би забезпечити реалізацію принципів природного права на свободу та власність. В кінцевому підсумку політико – правові ідеали українського суспільства знайшли своє відображення в Тимчасовому земельному законі. Закон закріплював зрівняльний характер землеволодіння. Ліквідація землі у поміщиків проводилась без компенсації втраченої власності. Із земель, призначених для розподілу, першочергово задовольнялися потреби місцевого малоземельного і безземельного селянства.

Законодавство в УНР розвивалися в напрямку ігнорування доктрини природного права шляхом задоволення суспільних ідеалів знедоленої частини населення за рахунок позбавлення власності заможних верств суспільства (у багатьох випадках під цю категорію попадали не лише поміщики, а також заможні селяни). При цьому забезпечивши індивідуальний характер господарювання закон

обмежував селянина в праві розпорядження землею як з боку місцевого самоврядування, так і центральних органів влади.

У радянський період домінантне становище посідає марксистське трактування власності. Характерною рисою такого підходу стало домінування економічного змісту (економічної природи) власності над її юридичною формою. Спроби переведення права власності в розряд суто економічних категорій знайшли своє найбільш яскраве відображення в теорії економічної сутності права власності, яка історично склалась у 30-40-х роках ХХ ст. Для розуміння права власності в рамках цієї концепції використовувалися поняття, наповнені виключно економічним змістом. Власність, як економічна категорія, складає «базис» суспільства, у той час, як право власності є частиною правової «надбудови» і з цих позицій є явищем суб'єктивного порядку.

В умовах ринкових відносин, що базуються на приватній власності на засоби виробництва, економічний механізм функціонує без зовнішнього втручання особи або держави. Він не потребує додаткових стимулів для отримання легітимного прибутку, особливих юридичних механізмів, крім захисту власності й виконання контракту. Тож у сучасному європейському праві концепція позитивних зобов'язань держави спрямована на захист інституту права власності, ефективною складовою якого виступає ЄСПЛ. Враховуючи той факт, що практику Європейського суду віднесено до джерел права України, зазначений правовий механізм має стати складовою українського законодавства.